

Quan fer classe esdevé art: la pedagogia com estètica

Conrad Vilanou

Santiago Petschen *El arte de dar clases. Experiencias de los autores de libros de memorias*. Madrid, Plaza y Valdés, editores, 2013, 204 p.

En temps postmoderns, en què l'humanisme sembla que ha estat foragitat dels ambients pedagògics, s'agraeix l'arribada d'un llibre com el que tenim a les mans. L'autor és un reputat diplomàtic, expert en relacions i conflictes internacionals, que ha exercit el magisteri en universitats, com la Complutense, on durant anys ha estat catedràtic de la Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia. A més, es troba lligat a la nostra cultura, atès que es va formar al col·legi dels jesuïtes de Sarrià, amb la qual cosa segueix una línia que enllaça amb els records escolars –sempre vinculats als jesuïtes– de Josep Maria de Sagarra i Agustí Calvet *Gaziel*, dos dels nostres grans memorialistes. De la mateixa manera que ells, l'autor d'aquest llibre fa una valoració positiva dels seus mestres al Col·legi de Sant Ignasi de Sarrià, en un apartat titulat «la pedagogia com a riquesa humana» dins d'un capítol que presenta la pedagogia com a via o camí de descobriment i perfecció (p. 58-60). Tenint en compte això, afegim que és un llibre en castellà però amb accent català que valora la nostra tradició pedagògica (p. 17), per bé que la seva font nutrícia principal rau en el pensament liberal representat per autors de la vàlua de Francisco Giner de los Ríos, M. B. Cossío, Santiago Ramón y Cajal, i Miguel de Unamuno, sense oblidar José Ortega y Gasset i José L. López Aranguren, entre molts altres. No estranya, doncs, que el llibre traspuï un aire liberal d'encuny

institucionista, tal com confirmen les constants referències a Francisco Giner i Adolfo Posada, en un aplec de cites i comentaris que abasten un període llarg de temps, des de la fi del segle XIX fins el 1975. Lamentablement els referents femenins són escassos, atesa la poca presència de la dona en l'àmbit literari de les memòries (p. 42-45).

A grans trets, podem afirmar que l'autor és mou en l'àmbit d'un humanisme liberal que sap reconèixer el pes de la tradició i que no nega les aportacions de la modernitat. Amb tot, defuig de les frivolitats postmodernes derivades de l'abús didàctic de la cibercultura, en especial del *powerpoint*, del qual sovint el professor s'ha convertit en un simple ajudant. Petschen defensa sense reserves la classe magistral que mai es pot diluir en una simple manifestació virtual. «Ni si quiera en la universidad –en la edad de los alumnos que están en formación– la clase debe convertirse en virtual» (p. 172). Amb aquests pressupòsits, l'autor remarca al llarg de totes les pàgines una mateixa idea: la classe és una obra d'art, la qual cosa obliga el professor a no perdre de vista els alumnes, els veritables destinataris d'aquesta obra d'art efímera però que tal vegada perdura en el record, com reflecteixen els llibres de memòries. «Ser maestro es la aspiración de todo profesor que quiere hacer de su clase una obra de arte» (p. 195).

Per elaborar aquesta obra, l'autor ha llegit més de dos-cents llibres de memòries, dels quals un centenar han estat significatius en el sentit que han aportat informacions destacades. De fet, no tenim el detall d'aquestes fonts però sí un índex de noms en què apareixen en negreta els autors de les memòries i en cursiva els professors que han estat objecte de valoració per part dels autors que s'esmenten. És una molt bona eina, però hagués estat encara millor poder comptar amb un repertori de les obres consultades, amb les corresponents referències bibliogràfiques. Hem de pensar que les exigències editorials no ho han fet factible.

En qualsevol cas, ens trobem davant d'un abordatge qualitatiu del fet educatiu, més enllà de les normatives europees que s'han imposat a partir de les directius de l'acord de Lisboa de l'any 2000 («la catàstrofe de la Estrategia de Lisboa», es llegeix a la pàgina 60) i les posteriors disposicions europees que han articulat l'anomenat procés de Bolonya, la via de convergència europea pel que fa a l'educació superior. Segons Petschen, aquesta política continental es troba mancada d'esperit de concreció, és a dir, ha bandejat l'experiència acumulada a través dels anys, amb la qual cosa allò concret –i que es reflecteix en els llibres de memòries– desapareix enfront de l'abstracció de les disposicions legals. A dir veritat, les reformes promogudes per les institucions europees en tot l'edifici de l'ensenyament (primari, secundari, universitari) han oblidat el sentit pràctic de la concreció (p. 20).

Així, un dels objectius d'aquest llibre és recuperar i rehabilitar aquesta concreció que no es palpa en les disposicions oficials que han emfasitzat la importància de la tecnologia didàctica, tot bandejant aquest afany concret que Petschen (que havia estat professor de secundària) re-

clama després d'una llarga trajectòria professional des de l'atalaia actual de professor emèrit. «El que la clase es una obra de arte lo he vivido más intensamente al final» (p. 21). Amb altres paraules: Petschen reivindica la importància del món de la vida que ha estat colonitzat no només per la ciència, sinó també per les administracions que en el seu afany burocratitzador ho circumscriuen tot a l'àmbit de la tecnologia. Arran d'això, Petschen reivindica un sentit i trajectòria vital, una mena de pedagogia de la lentitud, en què hom s'adona –a través de l'exercici professional– de la dimensió estètica del seu treball que no pot quedar encotillat per unes normatives que propugnen l'èxit i l'eficàcia immediats, en un ara i aquí que sembli que no tingui espera, segons la lògica postmoderna de la volatilitat que assevera sense recança que tot és canviant, que res roman, i que l'experiència humana val ben poca cosa.

Ben mirat, aquesta concreció –que es nodreix dels grànuls d'or que es troben als diferents llibres de memòries– confeïx un sentit de realisme i prudència, d'un saber artesanal o tacte del bon fer, que pot recordar el «criteri» de Jaume Balmes, que sempre va ser estimat pels jesuïtes, molt especialment pel pare Ignasi Casanovas. Al capdavant, l'autor insereix en la praxi docent una dimensió pràctica i realista que sorgeix de l'exercici actiu, conseqüència d'una vida professional curulla de vivències. D'alguna manera, aquest sentit de concreció (fruit de l'experiència) es pot equiparar al criteri del pensador vigatà, entès com una guia pràctica per actuar en el món de la vida activa i professional i, per tant, pedagògica. Sense oblidar que Balmes està esmentat en alguna ocasió (ho fa a la pàgina 51 quan recorda que *El Criteri* era un llibre imposat en els centres catòlics o quan es refereix al pas de José Larraz per l'Institut,

p. 145), detectem una certa sintonia entre els plantejaments del professor Petschen i l'ideari pedagògic balmesià que no oblida tampoc la pedagogia del talent (p. 62-72). Recordem que Balmes demanava homes-fàbrica i no homes-magatzem, és a dir, que creessin i no acumulessin simplement.

No debades, el canonge tortosí Joan Baptista Manyà va ser un dels defensors de la pedagogia del talent, a partir de les intuïcions balmesianes que també veiem reflectides en aquest llibre, si bé les fonts d'inspiració aquí són unes altres, començant en primer lloc per Eugenio Trías. Per aquest filòsof, la docència sempre va tenir una dimensió estètica de manera que Petschen agombola allò concret (l'experiència vital) amb el sentit estètic, perquè, en darrer terme, cada classe (i Petschen és dels que defensa sense embuts la classe magistral) no és més que una posada en escena amb vocació estètica o, el que és el mateix, propugna una bellesa que ha de promoure entre els alumnes una vivència que ha de romandre en el record. Naturalment, aquesta consciència pedagògica amb càrrega estètica també té altres deutors, com l'arquitecte Oriol Bohigas i la professora Carmen García del Diestro, dos referents al costat de Trías que ocupa el lloc d'honor.

Comptat i debatut, Santiago Petschen fa un elogi de la pedagogia entesa des de l'horitzó estètic, des de l'obra d'art i, més en concret, fa l'elogi de l'art de fer classe: la classe és una obra d'art menor, idea-força que aflora en diversos moments (p. 14, p. 19, p. 45, p. 119, p. 121). Més que una ciència exacta –tal com va proclamar la modernitat a partir del racionalisme i del positivisme– o bé una simple *tekne* –com pregonen els apòstols de la cibercultura i de la revolució digital–, la pedagogia és una ciència de caire cultural (o científico-espiritual, segons la tradició de

les *Geisteswissenschaften*), en la línia de Goethe, Dilthey, Spranger i Gadamer. Des d'aquesta perspectiva, la pedagogia inclou una mena de logos poètic, un fonament estètic, per tal que una cosa tan simple i quotidiana com fer classe esdevingui art. «Muchos profesores ni siquiera son conscientes de que, al dar clase, están elaborando una obra de arte» (p. 15). Si Safranski en un recent llibre (*Goethe: la vida como obra de arte*, 2015) es refereix a la vida de Goethe com a obra d'art, Petschen fa el mateix amb la pedagogia i, més específicament, amb el fet d'impartir classe. Així, ambdues –la pedagogia i la classe– esdevenen manifestacions plàstiques i artístiques, és a dir, estètiques amb la qual cosa s'advoca per una solució d'arrel romàntica. Ara bé, no es tracta d'un romanticisme que fustiga i aniquila la raó, sinó que justament embolcalla allò racional i científic en una atmosfera estètica perquè el contingut del saber necessita una posada en escena (*mise en scène*) insuflada d'un tremp estètic per tal que assoleixi l'adequada i convenient categoria artística.

Aleshores, la classe és una obra d'art d'acord amb una posició que enalteix el paper del món de la vida (i per tant, de les vivències i de les experiències que es recullen en els llibres de memòries). A la vista de tot plegat, s'afaiçona una pedagogia viva, de realitats concretes («busca hallar realidades vivas de profesores descritos por personalidades eminentes», p. 48), que s'orquestra a partir del record i la memòria. Altrament, Petschen considera que a partir de la presència o absència de les vivències dels anys de formació, dels anys d'aprenentatge en els llibres de memòria, es poden establir tres categories de fonts. En primer lloc, trobem aquells llibres que no recullen les referències pedagògiques, és a dir, on no té cabuda cap tipus de valoració educativa.

En segon lloc, hi ha els llibres que inclouen comentaris breus i laudatoris, sense major aprofundiment. I finalment, en tercer lloc, apareixen les obres en què els autors atorguen un paper cabdal als seus records pedagògics, «aquellos que se detuvieron a buscar y exponer los filones o las pepitas de oro pedagógicas que se encuentran en sus recuerdos» (p. 33).

El nostre autor aposta per aquests darrers, per aquest centenar de llibres de memòries que responen a aquesta darrera tipologia. Cal fer notar que Petschen actua mogut segons la voluntat orsiana de passar de l'anècdota a la categoria, perquè de les vivències i experiències d'altri també en pot sorgir una pedagogia sistemàtica, fonamentada en el món de la vida molt més que en l'esfera freda de les dades estadístiques i les reflexions racionals. De fet, ambdues esferes (ciència i vida) són complementàries, però sovint el que passa és que hom oblida el món de la vida, amb les seves dosis de concrecions i experiències. Com és notori, aquest llibre s'insereix en una línia de pedagogia culturalista molt més àmplia que la pedagogia científica en sentit estricte que, per definició, és molt restringida. «La amplitud de la pedagogía como potencia pertenece a todos sin excepción» (p. 69). No és un llibre de didàctica científica, sinó d'humanisme didàctic, de culturalisme pedagògic, de saviesa pedagògica, de tacte pedagògic, en un tot fornit per diverses generacions d'autors que han buscat comprendre l'activitat educativa dels seus mestres a través de les reflexions registrades en els llibres de memòria.

Però el llibre de Petschen no es limita a diferenciar entre pedagogia estricta (purament científica) i pedagogia àmplia (en sentit vital-culturalista) sinó que dóna un pas més i s'atreveix a fer una sistemàtica d'aquesta pedagogia vital i cultural,

plàstica i artística. Per consegüent, analitza el que es desprèn d'aquests llibres de memòries en un desplegament que afecta a la pedagogia entesa com a descobriment i perfecció; a l'autoritat i el seu exercici a través de diverses modalitats; l'organització del contingut amb la importància del temps i la disposició del contingut; l'exposició del contingut a través dels diferents elements (expressius, participatius, d'ampliació, corporals, instrumentals), i finalment a la comunicació i al carisma del professor. En aquest punt, la figura de Francisco Giner de los Ríos adquireix –de bell nou– tota la seva força pedagògica, si bé la nòmina de professors carismàtics no acaba amb ell.

Aquí rau, justament, la concreció, allò que és possible sistematitzar després de valorar les diferents vivències i experiències educatives que sorgeixen dels llibres de memòries revisats. Així es poden establir principis i línies que orienten l'actuació professional dels educadors. Una concreció que confereix el criteri pedagògic necessari per actuar amb prudència i un xic de saviesa, al marge de les modes imposades per les institucions governamentals. Per tant, aquest llibre no es queda en un pla doctrinal o especulatiu sinó que dóna pautes i orientacions que no sorgeixen dels núvols (l'imperi del *cloud* postmodern) sinó d'una realitat ben concreta com és el món de la vida, recollit en els llibres de memòries. Dit d'una altra manera: els llibres de memòries són una mena de notaris, de fedataris públics, del que ha succeït en el transcurs del temps, un ric patrimoni pedagògic que si no fos pels memorialistes hauria caigut en l'oblit. Bandejar-lo és un gran error, una mutilació cultural, un trencament en tota regla, que ha obert un hiatus entre la tradició heretada i la realitat postmoderna que sembla que només estima el present i l'avenir més immediat, és a dir, el reialme

de la tecnologia amb la creació d'uns mons virtuals que donen l'esquena a allò presencial, a la classe magistral, a l'home de «carne y huesos», que diria Unamuno.

En definitiva, el que Pretschen ens ofereix amb el seu llibre és un elogi del fet de donar classe i, per extensió, fa la lloança dels bons mestres –homes i dones– que es van convertir en petits artistes en fer de la docència una obra excel·lent, aquella obra ben feta que exigia Eugeni d'Ors, segons els postulats noucentistes. D'aquí també l'elogi que va fer Albert Camus del seu mestre Louis Germain en la coneguda carta que li va escriure després d'obtenir el premi Nobel de Literatura (1957) i la valoració positiva dels mestres que l'autor del llibre fa dels jesuïtes de Sarrià. En realitat, jo mateix –quan llegia aquest llibre en les caloroses tardes estivals d'aquest 2015– també he fet memòria mental dels meus mestres, d'aquells que com l'Andreu Collell Sala al batxillerat elemental i Buenaventura Delgado, Josep Maria Via Taltavull i Alexandre Sanvisens a la universitat, van influir sobre mi. És un petit tast, perquè si som ben nascuts no podem oblidar els nostres mestres, els noms dels quals portem silenciosament dins nostre ja que formen part de les nostres pròpies vivències. Pretschen ens ho recorda amb aquest petit i esplèndid llibre, tot un al·legat a favor de la pedagogia entesa com a instància vital i cultural ja que, a través de la classe vista com a obra d'art, aspira que cada alumne sigui vivificat per l'art del mestre que es concreta en la classe. «Ser maestro es la aspiración de todo profesor que quiere hacer de su clase una obra de arte» (p. 195). Ni més ni menys.